

tidlige feministiske bevægelser, en kamp som imidlertid blev vundet af patriarkatet, bl.a. via nye familieideologier og tilhørende opdelinger i offentligt og privat samt med kvinderne (som mødre) fast forankrede i privaten. "This history, then," skriver Vijayan, "reveals the hidden underbelly of development and its historical heritage: The transformations in the family brought about by industrial modernity, the unacknowledged and invisible contribution of women to its economy, and the consolidation of that invisibility through those very transformations in the family" (s. 32 – 33). Det er Vijayans pointe, at hvor maskulinitet og patriarkat i Europa bærer denne historie med sig, forholder dette sig anderledes i de tidligere kolonier, hvor modernitetens mandsdominans blev – og stadig bliver – videreført i mere uproblematiserede udgaver, hvilket bl.a. har resulteret i "the persistence, even reinforcement in many cases, of patriarchal systems in the target societies of development programmes, in and through the very processes of nationalism and 'development'" (s. 19).

Vijayans analyse giver en historisk dimension til Kimmels påpegning af udviklingsapparaternes indbyggede, men usynlige kønslogik. Disse synspunkter som dog ikke præger bogens andre artikler (og ej heller dens introduktion) i noget videre omfang.

Bogen *Masculinities Matter!* er således alt i alt en blandet sag. Den indeholder perler, men også artikler, der – selv

om de handler om mænd og maskuliniteter – ikke bevæger sig ud over 'development'-diskursens mainstream. Det at fokusere eksplicit på mænd er ikke automatisk indsigtsgivende, selv om dele af maskulinitetsforskningen gebærder sig, som om det var tilfældet. Det hele kommer an på, *hvordan* det gøres.

LITTERATUR

- Arnfred, Signe (Red) 2004: *Rethinking Sexualities in Africa*, The Nordic Africa Institute.
- Connell, Robert 1995: *Masculinities*, Allen and Unwin.
- Connell, Robert 1998: *Masculinities and Globalization*, in: *Men and Masculinities*, Vol 1, No 1.
- Morrell, Robert (ed) 2001: *Changing Men in Southern Africa*, Zed Books/University of Natal Press.
- Pease, Bob and Keith Pringle (Eds) 2001: *A Man's World? Changing Men's Practices in a Globalized World*, Zed Books.
- Signe Arnfred
Nordiska Afrikainstitutet, Uppsala

OPRAB TIL KØNSLØSE FILOSOFFER

Robin May Schott: Feministisk filosofi. En introduktion, Gyldendal. 2004. 208 sider. 225 kr.

Hvis filosofien skal leve op til sin oprindelige bestræbelse: "at gøre selvrefleksion dybere i alle spørgsmål, der vedrører menneskets tilværelse" (s. 22), så bliver den også nødt til at tænke over kønnet. Det er det overordnede budskab i dansk-amerikaneren og filosofen Robin May Schotts lille bog *Feministisk filosofi*, som falder på et meget tørt sted i dansk tænkning. I Danmark ser filosofien (i hvert fald den, der har hjemme på universiteterne) nemlig ud til at hænge fast i den i bund og grund bizarre og suspekte holdning, "at alle menneskelivets fundamentale spørgsmål kan undersøges undtagen den kendsgerning, at mennesker er både af hankøn og af hunkøn, og at denne forskel er aflejret i historien både samfundsmæssigt, kulturelt og intellektuelt" (s. 63).

Det forekommer mig af og til, at filosofien (og også mit eget fag, litteraturvidenskaben) i dansk sammenhæng er patriarkatets sidste og stærkest befestede bastion. Fordi filosofien hænger fast i nogle idealer om den 'rene', interesseløse tænkning, som ikke kan tage hensyn til tilfældige og partikulære egenskaber, hvortil køn mærkværdigvis regnes. I den form for filosofisk og litterær tænkning, der bedrives på de danske universiteter, er den menneskelige bevidsthed tilsyneladende ganske kønsløs, når

den møder verden. De seneste årtier er bevidstheden ganske vist i stigende grad blevet tænkt sammen med en krop: Danske akademikere og studerende har ladet sig inspirere af filosoffer, der hævder, at vi ikke kan forstå den menneskelige bevidsthed uden at forstå, at den sanser og tænker og taler fra en krop. Men denne krop er som regel forblevet kønsløs. Man har hæftet sig ved, at kroppen er oprejst, symmetrisk, bevæger sig fremad og den slags, men ikke ved at den har et køn. Filosofernes krop forekommer at være et lille kønsløst klappedyr med to hænder og øjne og ben, men intet mellem benene.

BERIGELSE

Det er på tide at kønnet, også i Danmark, tænkes med som noget helt fundamentalt ved menneskets måde at være i verden på, både historisk, erkendelsesteoretisk og etisk. Og her er det en foræring, at en lærd og engageret feministisk filosof som Robin May Schott har slået sig ned i landet og nu skænket os en bog, der tålmodigt fører os ind i den feministiske filosofis internationale landskab. Schott, som er uddannet på Yale-universitetet i USA, beretter hvordan hun er blevet mødt med fordomme i det danske filosofiske miljø, og håber med sin bog at kunne skabe "modvægt til den misinformation, der breder sig i filosofiens korridorer i Danmark" (s. 35).

Filosofihistorien, erkendelsesteorien og etikken er de tre dimensioner ved feministisk fi-

losofi, som Schott tager op i sin bog. Tanken er ikke den at skabe særlige små feministiske provinser inden for disse store filosofiske felter, men snarere at feminismen (det at tænke kønnet med i sin tænkning) kan bidrage med væsentlige indsigter til disse felter i deres helhed. At få øje på kønnet i filosofihistorien er at få øje på en grundstruktur, der har formet tænkningen, også tænkning om andet end køn. At indføre kønnet i erkendelsesteorien er ikke 'kun' at gøre det muligt at tænke kvinder som erkendende subjekter, men også at give det erkendende mandlige subjekt en krop og et køn. At tænke etikken som en kønsforskellens etik er ikke 'kun' at udtænke en etik for forholdet mellem mænd og kvinder, men at tænke etik som et spørgsmål om hvordan jeg forholder mig til 'den anden', til den, der både ligner og er forskellig fra mig.

ÅNDENS TRÆGHED

Historisk må man sige, at filosofferne ikke altid har undladt at tænke over kønnet. De gamle græske filosoffer tænkte kønnet med, også i behandlingen af tilsyneladende kønsneutrale kategorier som 'form' og 'materie', der både hos Aristoteles og Platon har køn: Form er maskulin, og materie er feminin. Aristoteles mener således, at materien trækker efter form, som kvinden efter manden. Problemet er naturligvis Aristoteles' åbenlyse sexism: Kvinden/materien er manden/formen underlegen. I sin herligt politisk ukorrekte sam-

tid kunne Aristoteles ligefrem skrive: "Kvinden er faktisk hunkøn på grund af en defekt".

Spørgsmålet er selvfølgelig, hvad man i dag skal stille op med den slags udsagn. Schott problematiserer for det første den holdning, at man bare kan "trække" disse udsagn "fra" filosofernes filosofi og f.eks. redegøre for Aristoteles' forestillinger om forholdet mellem form og materie, uden at forholde sig til den kønsfilosofi, de indebærer. For det andet insisterer hun på, at alle de sexism, der i tidernes løb er blevet formuleret af højt respekterede filosoffer stadig er symptomatiske for den kultur, vi befinder os i. Ånden er træg, uendeligt meget trægere end materien, og årtusindgamle forestillinger om forholdet mellem kønnene er stadig virksomme i vores selv- og verdensopfattelse. Som den franske filosof Michele Le Doeuff skriver om sin oplevelse, da hendes kollegaer mente, det var pedantisk og irrelevant at påpege sexismen hos filosoffer fra en anden tid: "Det hele var forbi allerede i forgårs, og alligevel oplever jeg det i netop dette øjeblik." Mon ikke vi er mange, der kan nikke genkendende til denne følelse: Man forsøger at overbevise os om, at patriarkatet er en saga blot, men vi erfarer gang på gang, at dets strukturer stadig er virksomme. I dag er disse strukturer så meget desto vanskeligere at få øje på, som de er maskerede under et lag af politisk korrekthed eller angiveligt kønsneutral 'objektivitet'. Her synes en Aristoteles' eller Au-

gustins åbenlyse sexismen næsten at foretrække.

ETIK OG KONFLIKT

Hvad angår etikken, kan man diskutere, hvad der er det egentlige feministiske bidrag hertil i Schotts fremstilling. Ganske vist tager hun udgangspunkt i vold mod kvinder, konkret i krigsvoldtægterne i det tidligere Jugoslavien. Men hendes grundlæggende spørgsmål er ikke kønsspecifikt, om end uhyre væsentligt: "Hvad implicerer voldens eksistens i menneskets tilværelse for etisk refleksion?" (s. 106).

Schott læner sig her tungt op ad Simone de Beauvoir, og ligesom Beauvoir argumenterer hun for, at etik ikke *kun* kan anskues som et forhold i og mellem subjekter, men også altid har en institutionel og symbolsk dimension. Den soldat, der ser voldtægt som en del af sin militære opgave, er frembragt af særlige institutioner (skolesystem, propaganda, militær) og særlige billeder, som cirkulerer i kulturen, og også disse må analyseres, hvis vi skal tænke etisk over et gruppeopvækkende fænomen som krigsvoldtægterne i ex-Jugoslavien. Det kunne være uhyre interessant at se hvordan sådan en analyse ville se ud, men den har vi endnu til gode.

Feminismen flytter fokus fra en etik, der handler om den enkeltes (og det vil prototypisk sige det mandlige subjekts) forhold til Loven, til en etik, der handler om den enkeltes forhold til den Anden. Feministisk etik knytter således an til den filosofiske tradition (fra

Hegel til Levinas og Simone de Beauvoir), hvor etik handler om, hvordan vi forholder os til 'den anden' eller 'det andet' – det, som både ligner os og er forskelligt fra os.

Den, der har et andet køn, kan anskues som prototypen på 'den anden'. Den etiske anerkendelse af den anden kan således ikke tænkes bort fra den anerkendelse af det andet køn, eller slet og ret af at der findes et andet køn. Og med til denne kønsforskellens etik hører erkendelsen af at det, jeg oplever som 'det andet' ved det andet køn, ofte er en andethed, som findes i mig selv. (Schotts eksempel er soldaten, der projicerer sin egen tomhed over i det voldtægtsoffer, der bliver en tom beholder for hans sæd og ikke tilskrives nogle følelser. (s. 130)).

Schott undslipper en sentimentalisering af forholdet til den anden ved gentagne gange at insistere på, at dette forhold altid også vil være konflikt. En etik baseret på den ens forhold til den anden bestræber sig altså ikke på at udrydde enhver konflikt i dette forhold, men snarere på at skabe et rum, hvor denne konflikt kan gennemspilles som noget andet end et bøddel/offor-forhold.

DET UDSTYKKEDE SUBJEKT

Til erkendelsesteorien, altså teorien om hvordan bevidstheden erkender verden (herunder sig selv og andre bevidstheder), bidrager feminismen med erkendelsen af, at bevidstheden altid erkender fra en (kønsspecifik) krop og fra en

(kulturelt specifik) situation. Denne bevidsthed om det erkendende subjekts situation går under navnet standpunktsteori og har i akademiske amerikanske (og andre politisk korrekte) miljøer medført en næsten komisk konvention for altid at skulle angive det standpunkt man taler fra: "Som midaldrende hvid middelklassekvinde mener jeg...", så ingen skal mistænke én for at tro, at man skulle repræsentere det universelle subjekt.

Som ikke-længere-ung, hvid, dansk, akademikerkvinde mener jeg imidlertid, der er en fare for, at denne standpunktsteori bestyrker selv samme identitetspolitik, som ligger til grund for enhver chauvinisme. Hvis man inden for sådan en standpunktsteori skal tale om et universelt subjekt, bliver et sådant lig med summen af særlige subjekter. Ikke bare mand + kvinde, men lesbisk afroamerikaner + handicappet homoseksuel kineser + arbejdsløs transseksuel puertoricaner etc. At udstykke subjektet i så mange særlige identiteter kan næsten ligne den nationalisme, hvor man insisterer på, at hver lille mikrostat har sin særlige identitet.

Heroverfor vil jeg gerne føre en af de danske filosoføser i marken, som det mod alle odds er lykkedes at blive universitetslektor, nemlig Kirsten Hyldgaard. I sin bog *Det utidige subjekt* (2003) tager hun afstand fra enhver identitetspolitik og opfordrer til en politik, der ikke ønsker at løse konflikter ved at bekræfte identiteter, men tværtimod fastholder konflikten som selve subjektets og

politikens væren. Det er samme tankegang, Schott er inde på i sit etik-kapitel, hvor hun betoner konflikten, både mellem subjekter og internt i subjektet, som noget, der hverken kan eller skal renses bort. En kønnets etik bør ikke handle om at gøre kønnet til en identitet. Men snarere om at rangere det under det universelle.

Lilian Munk Rösing, adjunkt ved Afdeling for Litteraturvidenskab, Københavns Universitet, kritiker ved dagbladet Information

Denne anmeldelse har tidligere, i en lidt kortere version, været bragt i dagbladet *Information*

GRUPPEBILLEDE MED DAME

Hege Skjeie & Mari Teigen: Menn imellom. Mannsdominans og likestillingspolitikk. Makt og Demokratiutredningen. Gyldendal Akademisk, Oslo 2003. 246 sider. 293 Nkr.

Kønsbalancen i de nordiske Landes eliter er paradoksalt (Hirdman 2002). Den politiske elite afspejler en relativ lighed, mens andre typer af eliter – som det private erhvervsliv, offentlig ledelse, forsvaret og academia – er karakteriseret af en udpræget mandsdominans. I de skandinaviske magtudredninger dokumenteres denne parallelle “eliteinterne rangordning”, hvis konsekvens er, at megen nordisk samfundsstyring formes i og præges af “samtaler mellem mænd” (s. 11).¹ I overensstemmelse med den danske elite er den norske befolkning af kvinder (16%) og mænd (84%) med en urban, privilegeret baggrund og består i store træk af midaldrende, hvide mænd med over- og middelklassebaggrund.

Det er derfor i konfliktfyldt farvand, at Hege Skjeie (Oslo Universitet) og Mari Teigen (Institutt for samfundsforskning Oslo) navigerer *Menn imellom* lastet med nye komparative data: En interviewundersøgelse med 1700 personer baseret på den norske magtudredningseliteundersøgelse (Gulbrandsen et al. 2002) og to spørgeskemaundersøgelser (en landsdækkende omnibus og den norske Medborgerundersøgelse fra 2001).

Ovenstående datasæt kvalificerer et sparsomt udforsket felt

i dansk forskning. Alene af den grund må det klø i fingrene på enhver samfundsvidenskabelig kønsforsker herhjemme at læse værket. Og det er en fornøjelse. Den danske magtudredning har dokumenteret en række demografiske elitekarakteristika i det 20. århundrede (Christiansen, Møller & Tøgeby 2001, 2002), ligesom analyser af køn, magt og elite er tematiseret i antologien *Kønsmagt under forandring* (Borchorst (red.) 2002). Derudover har forskningsprogrammet GEP (*Køn, Magt og Politik*) dokumenteret holdninger til kønspolitiske spørgsmål blandt danske kvinder og mænd (Christensen & Siim 2001). *Menn imelloms* bidrag udgøres både af de kvalitative interviews med det norske eliteudvalg og af det komparative perspektiv på kønspolitiske holdninger blandt elite og befolkning. De kvalitative interviews og det komparative perspektiv er *greatly missed* i den hjemlige debat, og at undersøgelsen gør det muligt at analogisere til danske forhold, er i sig selv en vital pointe.

I det første kapitel præsenterer forfatterne deres normative tilgang til begreber om ligestilling, frihed og demokrati inden for en ramme af positive og negative frihedsrettigheder. Ligestilling anskues på den ene side som et frihedsprincip *til* selvbestemmelse og *fra* kønsdiskriminering og som et demokratikrav om lige ret *til* deltagelse (s. 13). Det understreges, at deltagelsesdimensionen (kvinders deltagelse i eliter) ikke kan henføres til kvindelighed eller til kønsforskelle i erfaringer. Retten til deltagelse